

יואב שורק

מוסדות או מהות?

ההסכמה על מוסדות והליכים נועדה לשמש תחליף לדיון על אמיתות ולהכרעה בין ערכים. מבחן המציאות הישראלית מלמד על כישלון המודל

בא בשלום, רבי ותלמידי; רבי – בחכמה, ותלמידי – שקבלת את דברי.”

סיפור זה איננו רק מעשה נאה של ענווה וגדלות רוח, אלא ביטוי מובהק לעיקרון המלווה את התרבות היהודית והמערבית כאחד לאורך הדורות: ההבנה בדבר חשיבותם של מוסדות. שאלות של ערכים ואיזונים מעוררות תמיד ויכוח רעיוני ומוסרי, שבו נעשה שימוש בטיעונים מן השכל, האינטואיציה או המסורת; אבל מכוח ההבנה המפוכחת, שלעיתים קרובות ויכוחים כאלה אינם יכולים להיות מוכרעים, אנו מאמצים שיטה חלופית, ששמה את הדגש לא בטיעון כי אם במנגנון, לא

המשנה במסכת ראש השנה מספרת על רבן גמליאל, שביקש לקבע את סמכות בית הדין בכל הקשור לקביעת לוח השנה, אף שזו הייתה שנויה במחלוקת בינו לבין רבי יהושע. “שֶׁלַח לוֹ רַבֵּן גַּמְלִיאֵל: גּוֹזְרִי עֲלֶיךָ, שֶׁתָּבֹא אֶצְלִי בְּמִקְלֶךָ וּבְמַעוֹתַיךָ בְּיוֹם הַכְּפוּרִים שֶׁחַל לְהִיֹּת בְּחֻשְׁבוֹנֶךָ”. גזרה זו – לחלל את היום שלפי חשבוננו הוא יום הכיפורים – קשה הייתה לרבי יהושע, אך הוא קיבל אותה על עצמו משהבין את חשיבותו של מוסד בית הדין. “נָטַל מִקְלוֹ וּמַעוֹתָיו בְּיָדוֹ”, מספרת המשנה, “וְהֵלֵךְ לִיבְנֵה אֶצֶל רַבֵּן גַּמְלִיאֵל בְּיוֹם שֶׁחַל יוֹם הַכְּפוּרִים לְהִיֹּת בְּחֻשְׁבוֹנּוֹ. עָמַד רַבֵּן גַּמְלִיאֵל וּנְשָׁקוּ עַל רֵאשׁוֹ, אָמַר לוֹ:

באמת כי אם בסמכות המוסדית. יש בכך, כמובן, סוג של רדוקציה – האמת לעולם תהיה נשגבת מן ההסדר – אבל גם צניעות אפיסטמית אמיתית, ודרך קונסטרוקטיבית סבירה לחיים בצוותא של השקפות שונות. כאלה, כמובן, הם גם המוסדות הדמוקרטיים שלנו, מהכרעת הרוב במחלוקת שבין בית שמאי ובית הלל, ועד להכרעת הרוב בקלפיות במערכות הבחירות.

הגישה של העצמת כוחם של הסדרים ומוסדות, ולצידם גם עקרונות מופשטים-פורמליים ש'עיוורים' לדיון הערכי עצמו, עברה קפיצת מדרגה דרמטית כאשר החלו לפקפק במערב בעצם קיומן של אמיתות וביסוד המוחלט של המוסר. מעתה, המנגנונים אינם רק פתרון במקרה של קושי להכריע בין עמדות ערכיות, אלא הם במידה רבה תחליף לאותו דיון ערכי, שכלל לא ניתן לנהל, ושלעיתים ממש אסור לנהל אותו. מהותנות הפכה מילה גסה, ואילו 'מסך בערות' מילה קדושה; ובעולם כזה, אין פלא שעניי הכול תלויים ב'שלטון החוק' הפורמלי ובמערכת המשפט, דווקא בשל יומרתה לסדר יום 'א-פוליטי' ול'עניינות' יבשה. המשפט המפורסם, "איני מסכים לדבר מדבריך אבל אני מוכן למות על זכותך לומר אותם", הוא ביטוי עילאי לכאורה לעיקרון הזה: חופש הביטוי, עיקרון הסדרי במהותו, מביס את האמת. המעלה המוסרית אינה טמונה בתוכן הדברים, אלא בנכונות לאפשר אותם.

יש קסם רב בגישה הזאת, המוציאה אותנו כביכול ממרחב ההתנגשות של האמיתות והערכים, מרחב שכוחו רב לו לחולל אלימות והרס, כפי שלמד המערב על בשרו במשך מאות שנים.

אבל אפשר שזה מקסם-שווא: ברגע האמת, נדמה שמסעות-צלב ערכיים מביסים בקלות רבה את העקרונות הללו, שמתגלים כמתאימים רק לזמנים של מתח ערכי נמוך או לחברות הומוגניות. מי שהעלו על נס את חופש הביטוי, רומסים אותו היום ברגל גסה וללא הנדת עפעף, בשם עקרונות מוסריים – מאיסור על הכחשת שואה, דרך איסורים אינספור על גילויי הדרה ושנאה, ועד להגבלות דרקוניות על צורות ביטוי תמימות שעלולות להתפרש כפוגעניות. גופים שעוסקים ב'זכויות אדם' באשר הן מתגלים שוב ושוב כבעלי עמדה מוסרנית-פוליטית המטה לחלוטין את אופני הטיפול שלהם בזכויות אדם, ואפילו מוסדות נכבדים כמו בתי המשפט הישראליים איבדו את אמון הציבור כאשר התברר כי סדר יום מוסרי-פוליטי מביא אותם להכרעות שרחוקות מלהיות עקביות ו'עיוורות' להקשרים הקונקרטיים.

אפילו מהניסיון ההיסטורי הנורא ביותר של המאה העשרים, המשטר הנאצי ופשעיו נגד העם היהודי והאנושות, ביקש המערב להפיק לקחים 'ניטרליים' ומבניים: זהירות ממנהיגים כריזמטיים, זהירות מתעמולה סוחפת, זהירות מהבחנות כלשהן על בסיס גזעי ולאומי. אומנם מנהיגים כריזמטיים, תעמולה סוחפת והבחנות אתניות ולאומיות היו לחם חוקן של כל התרבויות, ובהן לא צמחה המפלצת הנאצית; אבל לקחים 'מבניים' כאלה נוחים יותר לעיכול ומאפשרים פרשנות נוחה לטראומות העבר. והנה, אפילו לקחים אלה – מי לא צפה בבית הספר בסרט 'הנחשול' – מתבררים כבלתי מחייבים, גם את מי שנשארו את דגלם בכל עוז, כאשר מדובר ב'מלחמת קודש' בכוחות 'החושך' המבקשים כביכול לגרור אותנו ל'דיקטטורה'

לחילופין, אפשר להסיק שהכישלון הוא מפואר ונכון. להתפכח מן האשליה, ולהבין שהניסיון להעתיק את הוויכוח האנושי מן ה'מהות' אל ה'הסדר' הוא חסר תוחלת; להכיר בכך שבסופו של דבר, גם אם בעיתות שלווה רוממות המוסדות בפינו, אנו מונעים מתחושות עומק של צדק ואמת, שכוחן גדול לאין שיעור מהנאמנות לכללי המשחק שעיצבנו.

ואפשר, וכנראה צריך, להתפכח מן האשליה שניתן לוותר על השיח הערכי. להכיר בכך שאנו אכן מונעים מתפיסות מוסריות ומערכים שאנו מאמינים בהם, ושאיננו ממירים את ערכינו בהסדרים אדישים. ובכל זאת, ולמרות זאת, לבצר את הנאמנות לכללי המשחק ולמוסדות – הן מפני שערך השלום גדול מערך האמת, הן מפני שאיננו יכולים להשיג את האמת בוודאות ובביטחון. "לא בשמיים היא", אמר אותו רבי יהושע בביטחון ובהתרסה כאשר האמת האלוהית ביקשה להכריע כנגד עמדת הרוב של החכמים, והסביר שהאמת שמוטל עלינו להשיג היא אמת אנושית ולא יותר (בבא מציעא נט ע"ב).

וזה, מסתבר, מושגת ברוב דעות.

ולהפכנו למדינת עולם שלישי. במאבק הזה נקרע 'מסך הבערות' ומוסרים כל הבלמים: נאומים רושפי-אש, המשתמשים ב'מיטב' הכלים ליצירת דמוניזציה ודהומניזציה של היריב; שלהוב ציבור להתנגדות 'מתגלגלת' וחסרת גבולות; וטיפוחן של תיאוריות קונספירציה בעלות ניחוח אנטישמי קלאסי והפצתן ברבים. כל אלה נעשים על ידי הטובים שבליברלים, המתוחכמים שבאינטלקטואלים, במין אובדן מוחלט של מודעות עצמית – או, במקרים אחרים, מתוך הצדקה מוסרית-ערכית, ששבה להאמין באמונה הנושנה שלפיה המטרה מקדשת את האמצעים, והאמת את ההסדרים.

ראוי לשים לב לנטייה הזו שלנו, לסגת מן ההסדרים האדישים חזרה אל מלחמות הדת הבעורות.

וממנה ניתן לגזור אחת משתי מסקנות. אפשרות אחת היא שנכשלנו, סטינו מן הדרך שהתוינו, ועלינו לשוב בתשובה ולעצב סוף סוף מוסדות שאכן יהיו נאמנים למודל שבשמו דיברנו עד כה: בית משפט המגן על הצד שרחוק מעמדותיו כשם שהוא מגן על ידידיו; חופש ביטוי הניתן גם לדעות 'רעות' בעינינו; נאמנות להסדרים הדמוקרטיים גם כשהם מובילים למה שנראה לנו כאסון.

מחירה של טעות תאולוגית

'חברת הלומדים', שמקורה בהוראת שעה אסטרטגית, הפכה לעיקר דתי החותר תחת יסודות התורה ומחבל ביכולת לכונן כאן חברת מופת יהודית ודמוקרטית

המאופיינת, אולי יותר מכול, בנרטיביזציה של המציאות: עיתונאים, אנשי אקדמיה,

בחודשים האחרונים אנו עדים להידרדרות נוראה של השיח הציבורי בישראל,